
Levenskwaliteit, pluri-activiteit en combinatiebeleid

Een kritiek op de over-actieve welvaartsstaat

De kloof tussen de retoriek en de realiteit van de actieve welvaartsstaat groeit. Deze kloof legt Jacques van Hoof impliciet bloot in 'Werk, werk, werk? Over de balans tussen werken en leven in een veranderend arbeidsbestel' met twee ruw geschetste en ideaaltypische toekomstscenario's. Het 'gulzige arbeidsbestel' betekent een verdere flexibilisering van het arbeidsbestel. Het is de liberale variant van een transitionele arbeidsmarkt, waarbij vlotte overgangen van arbeid naar andere activiteiten er vooral op gericht zijn om meer mensen te laten werken vanuit een onbekritiseerde economische 'noodzaak'.

Daartegenover plaatst van Hoof een pleidooi voor een 'ontspannen arbeidsbestel'. Deze term komt uit één van de basisteksten van Frank Vandenbroucke (2000: 158) over de actieve welvaartsstaat. Van Hoof typeert dit als een arbeidsbestel waarin het arbeidsethos zich kan ontwikkelen tot een combinatieethos, waar zorgtaken en andere engagementen of persoonlijke aspiraties een gelijkwaardige plaats krijgen naast betaald werk. De kunst van het combineren groeit dan uit tot een waarde op zich. Ook de SISWO-denktank Arbeidspolitiek (2002) onderschrijft dit pleidooi voor een ontspannen arbeidsbestel.

Tussen het gulzige en het ontspannen arbeidsbestel balanceert het huidige beleid. Hierbij bestaat een duidelijke neiging om vanuit het groeiende eenheidsdenken over de markt te vervallen in een gulzig arbeidsbestel. Nu de economie flirt met recessie verschuift de retoriek over de actieve welvaartsstaat naar een economisch liberaal discours. Levenskwaliteit dreigt zo ondergeschikt te worden aan economische kwantiteit. Tijd voor een tussentijdse evaluatie van de actieve welvaartsstaat en voor een discussie of het pleidooi voor een ontspannen arbeidsbestel geen te voorzichtige kritiek vormt op de actieve welvaartsstaat.

Het uur U: dwingt de arbeidsmarkt tot een ander discours en beleid?

Sinds de tweede helft van 2001 zijn de daling en de stagnatie van de werkloosheidscijfers opnieuw omgebogen in een stijging. Einde 2002 bereikte de werkloosheid weer het niveau van het begin van deze legislatuur. Terecht sprak Vlaams minister Landuyt van 'het uur U voor de actieve welvaartsstaat' (De Morgen, 5/9/2002).

Van zodra het zijn politieke vertaling kreeg, is het concept van de actieve welvaartsstaat een verstandshuwelijk geweest van liberalen en socialisten, *ne plus étonné de se trouver ensemble...* Of toch niet zo verwonderlijk: het Belgische regeringsdiscours over de actieve welvaartsstaat is eigenlijk een vertaling van of variant op de derde weg die Giddens bepleitte. Verschillende politieke logica's zochten in 1999 een regeerakkoord met een win-win-verhaal. De liberalen beklemtoonden het belang van meer mensen op de arbeidsmarkt om knelpuntvacatures in te vullen, meer bijdragebetalenden te krijgen en om de te passieve uitkeringsstelsels aan te pakken. Socialisten en groenen beklemtoonden de noodzaak om de werkloosheid te bestrijden en om werklozen niet alleen een deftige uitkering, maar ook kansen te geven. Vanuit sterk verschillende referentie- en beleidskaders vormde de actieve welvaartsstaat een basiscompromis in een periode van economische bloei met een aantrekkende arbeidsmarkt. Het groeide uit tot één van de pijlers van paarsgroen regeringsbeleid, al behield vooral AGALEV veel voorbehoud tegenover de beperkte uitgangspunten van het compromis, en zeker tegenover de pleidooien voor een zogenaamde derde weg (zie bv. Holemans, 2000; Geldof, 2000).

De vraag is of dit kader stand houdt in een periode van hernieuwde recessie? Een tweede vraag vanuit sociaal-groen perspectief is of de nieuwe pleidooien voor een ontspannen arbeidsbestel voldoende perspectief bieden en hoe ze zich verhouden tot het ruimere concept van een pluri-actieve maatschappij. Ik schets eerst de verdiensten van de actieve welvaartsstaat en analyseer vervolgens de tekorten.

Verdiensten van de actieve welvaartsstaat

Een eerste belangrijke verdienste is een *modernere visie op de sociale verantwoordelijkheid van de overheid*. Ondermeer geïnspireerd door Rosanvallon groeide het besef dat het niet volstaat om sociale uitsluiting te vergoeden met een werkloosheidsuitkering. Die is noodzakelijk, maar garandeert nog geen maatschappelijke integratie. Het behoort tot de taken van een actieve overheid om uitsluiting niet enkel financieel te compenseren, maar om ook remediërend en preventief te werken. Vroegtijdige screening van capaciteiten en vormingsbehoeften van werklozen en het streven naar een tijdige begeleiding op maat zijn de resultaten. De VDAB werd de voorbije jaren al een stukje dynamischer. Het werk en de rol van de derden kreeg een structurele vertaling: zij werkten immers al aan reïntegratie van moeilijk toeleidbare groepen. Ook de OCMW's leiden vandaag meer steuntrekkenden naar vormen van opleiding, werkervaring of (tijdelijk) werk.

Daarmee samenhangend is het een officiële erkenning of (her)bevestiging van de *integratiekracht van arbeid* in onze maatschappij. In de actieve welvaartsstaat krijgen de positieve functies van arbeid volle erkenning. De manifeste functie is het verwerven van een loon. Een (bij voorkeur zelf verdiend) inkomen bevordert de integratie in de consumptiemaatschappij, waar twee inkomens tot de norm uitgroei(d)en om bij te blijven met een ongekend hoog middenklasse-consumptiepeil. Daarnaast spelen latente functies: arbeid structureert de tijd en is een bron van sociale contacten. Het verbindt een individu met de ruimere samenleving. Arbeid levert ook status en identiteit en draagt zo bij tot iemands positie in de samenleving. Het dwingt tot activiteit en biedt kansen om handelingen te stellen met zichtbare consequenties en tot het ontwikkelen en uitdrukken van competenties en vaardigheden.

Een derde potentiële verdienste is *een verruiming van het arbeidsbegrip*, waarbij men arbeid ruimer interpreteert dan loonarbeid. In theorie gaat activering niet alleen om deelname aan de arbeidsmarkt. Zo stelde Frank Vandenbroucke (2000: 158) in zijn Den Uyllezing in 1999 dat het participatiepleidooi betrekking moet hebben op participatie in de sa-

menleving in de ruime zin, eerder dan op de formele arbeidsmarkt. Deze invulling zoekt aansluiting bij (een deel van) de Nederlandse activeringspraktijk (Dekker & Van der Aa, 2000). Of deze pleidooien ook in de Vlaamse praktijk zo uitdraaien, is een andere vraag. Ik zal verderop betogen van niet.

Een laatste verdienste is dat het op economisch vlak heeft bijgedragen tot *een hoger aantal actieven*. Samen met verhoogde inspanningen voor vorming en opleiding beperkte dit het aantal knelpuntvacatures. Ook de verhouding tussen actieven en niet-actieven verbeterde, wat cruciaal is binnen de huidige financieringswijze van de sociale zekerheid, die nog steeds draait op werkgevers- en werknemersbijdragen.

Het tussentijdse besluit is duidelijk: de actieve welvaartsstaat heeft zijn verdiensten en vormt een stap vooruit tegenover het meer passief en versnipperd behandelen van werklozen, zoals dat tot in de jaren '80 gebeurde. De harde disciplinerende is grotendeels vermeden. Charles Murray pleitte in de Verenigde Staten om meer de stok te gebruiken in plaats van de wortel. Bij ons zijn dergelijke workfare-benaderingen nooit volledig doorgebroken dankzij een meer humane, continentale welvaartsstaattraditie. Zo worden onder deze regering minder werklozen geschorst dan in de periode 1995-1999, toen schorsing niet alleen een controle-instrument vormde, maar ook een pervers instrument om de werkloosheidsstatistiek te verbeteren. Naast deze verdiensten kunnen we echter niet voorbij aan de schaduwzijden, die minstens even talrijk zijn. Eerst schets ik de schaduwkanten en perverse effecten van het huidige beleid in de actieve welvaartsstaat, om tot slot te pleiten voor een andere en meer ambitieuze invulling van de beleidsdoelen voor de 21ste eeuw.

De 9 schaduwzijden van de actieve welvaartsstaat

We kunnen om te beginnen niet om de vaststelling heen dat de actieve welvaartsstaat een deel van *haar eigen doelstellingen niet waarmaakt*. Einde 2001, begin 2002 stabiliseert de werkzaamheidsgraad in plaats van verder te groeien naar de vooropgestelde 70%. De werkloosheidscijfers stegen in 2002 opnieuw tot het niveau van 1999. Bovendien

blijven dezelfde groepen kwetsbaar: vele allochtonen en laaggeschoolden zijn structureel uitgesloten (zie Geldof, 2002). Daarnaast zijn er ook fundamentele kritieken op de invulling, de prioriteiten en de beperkingen van het concept én van het beleid van de actieve welvaartsstaat, die mee verklaren waarom het gulzige arbeidsbestel stilaan de overhand haalt.

Een *eerste kritiek* slaat op de *zeer eenzijdige toepassing van de Europese werkgelegenheidsrichtsnoeren*.¹

In het Vlaamse Actieplan noemt men de 18 concrete richtsnoeren 'een evenwichtige beleidsmix' met aandacht voor de kwaliteit van de arbeid (Adm. Werkgelegenheid, 2002: 17). In de praktijk staan de verschillende werkgelegenheidsrichtsnoeren evenwel niet op gelijke voet. Vooral het verhogen van de werkzaamheidsgraad domineert het beleid. Om de doelstelling van een werkzaamheidsgraad van 70% in 2010 te halen, moeten er niet alleen meer werklozen aan het werk, maar moeten werkenden ook langer werken en moeten een deel niet-beroepsactieven (een juistere term dan niet-actieven) op de arbeidsmarkt instromen. Wanneer werkloosheidsbestrijding niet langer de hoofddoelstelling is, maar het verhogen van de werkzaamheidsgraad, loert het gulzige arbeidsbestel om de hoek. Vandaag wordt immers duidelijk dat zelfs het huidige activeringsbeleid nog niet volstaat om de Europese werkgelegenheidsdoelstelling van 70% te halen: er moeten daarvoor nog één of meerdere activerings-tandjes worden bijgestoken. Dit staat in schril contrast met het pleidooi vanuit Nederland, waar met een hogere werkzaamheidsgraad de Siswo-denktank 'arbeidspolitiek' (2002: 7) pleit voor een optimale arbeidsparticipatie, wat niet hetzelfde is als een maximale.

De eenzijdige aandacht voor een verhoging van de werkzaamheidsgraad leidt *ten tweede* tot *onvoldoende aandacht voor de kwaliteit van de arbeid*. De aandacht is vooral instrumenteel, in functie van de gewenste verhoging van de werkzaamheidsgraad. Natuurlijk leverde ons land belangrijke inspanningen om tot indicatoren van de kwaliteit van de arbeid op Europees niveau te komen (al bestaat het resultaat eerder uit een set indicatoren die de kwaliteit van de werkgelegenheid meet). Toch staat in vele beleidsteksten de kwaliteit van de ar-

heid steeds opnieuw in functie van meer mensen op de arbeidsmarkt te krijgen of van oudere werknemers langer op de arbeidsmarkt te houden. Ondertussen zijn klachten over toenemende werk- en productiviteitsdruk in zowat alle sectoren hoorbaar.

Net zoals de kwaliteit van de arbeid blijft *ten derde* ook de toenemende beleidsaandacht voor een *duurzame combinatie van arbeid, gezin, sociale engagementen en vrije tijd* instrumenteel en dus ondergeschikt aan het verhogen van de werkzaamheidsgraad. De onhoudbare werkdruk vormt maar een probleem omdat het ouderen ervan weerhoudt langer te blijven werken, en niet omwille van de aantasting van de arbeids- of levenskwaliteit. De moeilijke combinatie arbeid-gezin is maar een probleem omdat het mensen op actieve leeftijd – en meestal vrouwen – van de arbeidsmarkt weghoudt. Maatregelen als het tijdskrediet dreigen zo compensaties van een overactieve welvaartsstaat te blijven, in plaats van instrumenten om tot een emanciperende tijds- en arbeidspolitiek te komen op maat van werknemers. Gaat het hier om glijmiddelen voor een te gulzig arbeidsbestel of om fundamentele hefboomen naar een ander, meer ontspannen arbeidsbestel?

Samenvattend blijven in de actieve welvaartsstaat zowel de kwaliteit van de arbeid als een betere combinatie tussen arbeid, gezin en sociale engagementen vooral instrumenteel, en amper als emanciperende doelen op zich, wat van Hoof (2001: 60) benoemt als een eigentijdse variant op het aloude ideaal van humanisering van de arbeid. De vraag is overigens hoe je meet wanneer een arbeidsbestel 'ontspannen' is. Even duidelijk als de doelstellingen rond werkzaamheid zijn, blijft de operationalisering van 'ontspannen' voorlopig vaag.

Een *vierde kritiek* is dat in de Belgische en Vlaamse invulling van het concept van de actieve welvaartsstaat *betaalde arbeid te centraal* staat. Zo stelt Fons Leroy (2002: 19) in alle duidelijkheid dat '*in het model van de actieve welvaartsstaat arbeidsparticipatie als maatschappelijke doelstelling vooropstaat. De hoofdgedachte is dat arbeid de beste garantie is voor actief burgerschap omdat het de verbindingschakel vormt tussen individu, samenleving en politieke gemeenschap.*' Wanneer betaalde arbeid op een meer veeleisende arbeidsmarkt dé toegangs-

poort is tot maatschappelijke integratie en persoonlijke emancipatie in een actieve welvaartsstaat, dan dreigen werklozen, leefloners of niet- arbeidsmarktactieven enkel nog een achterdeur toegewezen te krijgen: de eisen op de reguliere arbeidsmarkt maken een duurzame participatie voor velen steeds moeilijker.

Opleiding in functie van intrede op de arbeidsmarkt zit mee in het activeringsbeleid; de vele vormen van vrijwilligerswerk veel minder. Zo ontstaat een '*self fulfilling prophecy*': het benadrukken van het toenemend belang van betaalde arbeid verzwakt tegelijkertijd andere manieren van persoonlijke emancipatie en maatschappelijke integratie, waardoor het belang van loonarbeid als middel tot integratie alleen maar toeneemt. Onderzoek naar de tijdsbesteding in Nederland (Breedveld & Van den Broek, 2001) leert dat tussen 1995 en 2000 er globaal meer tijd aan arbeid werd besteed ten koste van vrije tijd, doordat er méér mensen aan het werk gingen. Dat ging samen met een drastische afname van de tijd besteed aan maatschappelijke participatie en vrijwilligerswerk. Ondertussen beklemtoont Elchardus in eigen land het belang van dergelijke participatie in het maatschappelijk middenveld, onder meer als dam tegen verrechtsing en een groeiende eigen-ik-eerst-mentaliteit. Deze kritiek betekent niet dat we moeten stoppen met activering, wel dat we de invalshoek van het beleid moeten verruimen. Als het écht om maatschappelijke participatie gaat, dan moet dit worden waargemaakt. De finaliteit van een anders actieve welvaartsstaat vertrekt dan van de mogelijkheden van de betrokkenen en de noden in de samenleving, en niet in de eerste plaats van de noden van de arbeidsmarkt.

Een *vijfde kritiek* is dan dat de te grote nadruk op arbeidsparticipatie er toe leidt dat de *inkomensbescherming van de sociale zekerheid wordt verwaarloosd*. Positief is dat er aanzienlijke inspanningen zijn geleverd om de werkloosheids- en armoedevallen weg te werken door een vermindering van de sociale bijdragen voor de laagste lonen. Maar voor wie van een uitkering moet blijven leven, is welvaartsvastheid een illusie. Bea Cantillon (2001: 353) concludeert in het Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting terecht dat '*de belangrijkste les is dat de sociale zekerheid in geen geval mag afwijken van haar eerste orde doelstelling, namelijk het*

waarborgen van een behoorlijk minimuminkomen aan hen die getroffen worden door een sociaal risico. (...) Wie kijkt naar de langzame welvaartserosie van de minimumuitkeringen in België (met inbegrip van het bestaansminimum) kan zich immers niet van de indruk ontdoen dat dit het gevolg is van een te eenzijdige 'activeringslogica' en een onvoorwaardelijk geloof in een rechtlijnig positief verband tussen werk en armoedebestrijding'. Ondertussen moeten bijvoorbeeld mensen die een leefloon ontvangen het stellen met een schamele 4% verhoging als inhaalbeweging, waar zelfs een verhoging met 10% het bestaansminimum nog niet op het relatieve niveau van 1991 zou brengen (Vranken, e.a., 2001: 100-102). Het te gulzige arbeidsbestel haalt zo de buikriem van niet-werkenden in stilte alsmar strakker aan.

Ten zesde, maar van een heel andere orde, is de kritiek dat een werkgelegenheidsbeleid in de actieve welvaartsstaat een instrument wordt van een financieel beleid. Naast het sociale argument dat arbeid integreert, speelt hier ook een financieel argument. De verhouding tussen actieven en niet-actieven wordt problematisch voor de financiering van de sociale zekerheid. De bijdragebetalende werknemers krijgen een zware last te dragen met de blijvend hoge werkloosheidscijfers, de toenemende pensioenlast en de stijgende uitgaven van de ziekteverzekering ten gevolge van vergrijzing, toenemende levensverwachting en medische overconsumptie. Dus moet de werkzaamheidsgraad omhoog om dit luik van de welvaartsstaat betaalbaar te houden. Merkwaardig is de haast onbekritiseerde eensgezindheid over deze beleidskeuze. Men onderschrijft daarmee stilzwijgend dat de sociale zekerheid in grote lijnen op dezelfde manier moet gefinancierd blijven als ten tijde van het sociaal pakt op het einde van de tweede wereldoorlog, namelijk op basis van werkgevers- en werknemersbijdragen. In dat scenario biedt het verhogen van de werkzaamheidsgraad soelaas, maar hoeft men ook de discussie niet te voeren over mogelijke cofinanciering op basis van de sterk gestegen inkomens uit vermogen en/of uit speculatieve beleggingen. Ook energieheffingen als alternatieve en aanvullende financieringsbasis blijven zo van de politieke agenda. Tenslotte kan ook het (arbeids)migratiedebat blijven sudderen. In het zweet ons aanschijns zal de betaalbaarheid moeten worden verzekerd... Zo vertrekt de finaliteit van de toe-

leiding naar de arbeidsmarkt niet langer in de eerste plaats van de noden van de individuen, maar van politieke doelstellingen en van streefcijfers met een andere logica.

Ten zevende is er de neiging om structurele economische veranderingen te individualiseren. Werklozen en steuntrekkers worden geactiveerd vanuit een spanningsvol evenwicht van emancipatie- en disciplineringsdoelstellingen. De vraag is al vaak gesteld of de activering in eenzelfde mate geldt voor de overheid en voor de bedrijven. De overheid is alleszins actiever geworden, door meer en snellere trajectbegeleiding bijvoorbeeld. Op andere domeinen, zoals arbeidsherverdeling of sterkere uitbouw van de sociale economie, blijven de inspanningen beperkter. Bedrijven worden veel vrijblijvender geactiveerd: tegenover expansiesteun of lastenverlagingen ontbreken vaak duidelijke resultaatverbintenissen. Werknemers worden wel geactiveerd om voortdurend te werken aan hun 'employability'. De vervaldatum van diploma's en competenties verkort, waardoor levenslang leren tot een noodzaak uitgroeit. Vlaams minister Landuyt wil werknemers aanzetten om 'bij te blijven' in de kennismaatschappij. Mogen werknemers tijdens hun arbeidstijd bijblijven, of mogen ze na de arbeidstijd nog eens hollen naar opleidingen? Voorlopig blijft het gebruik van de leerprijzen als Vlaamse aanmoedigingspremie in het tijdskrediet alleszins beperkt.

Tot slot zijn er *twee meer algemene kritieken*, die de actieve welvaartsstaat en het debat over de verandering van het arbeidsbestel overstijgen. Ze betreffen het ruimere sociale en economische beleid. Opvallend is vooreerst dat men de economische ontwikkeling en de huidige *globalisering als een gegeven* lijkt te beschouwen, of zelfs als een wenselijke ontwikkeling. Hiermee past de actieve welvaartsstaat zich haast naadloos in binnen de bestaande economische ontwikkeling; en dit op een moment dat er terecht een maatschappelijk debat leeft over de noodzaak tot andere vormen van globalisering.

Een *laatste kritiek* is dat er in (het denken over) de actieve welvaartsstaat *onvoldoende aandacht is voor de toenemende ecologische problemen*. Frank Vandenbroucke (2000: 10) beperkt bewust de term actieve welvaartsstaat tot de sociale problematiek.

Deze moet dan verzoenbaar zijn met een consequent ecologisch programma en met de eisen van duurzaamheid. Hoe dit dan vorm moet krijgen of hoe dit elkaar kan versterken, blijft evenwel weinig ontgonnen. Ook Jacques van Hoof (2002) bekijkt de balans tussen werken en leven binnen de strikte arbeidsgrenzen. En wanneer SISWO (2002: 15) over duurzame arbeidsparticipatie spreekt, gaat het alleen over 'people'. Zelfs van de erg voorzichtige beschouwingen over het triptiek 'people, planet & profit' uit het duurzaam ondernemen-jargon blijft de bezorgdheid voor ecologie ('planet') voorlopig buiten het denken over de toekomst van ons arbeidsbestel. *Deze scheiding is houdbaar noch wenselijk.*

Sociaal beleid = ecologisch beleid

Ik bepleit een veel sterkere koppeling van het sociale beleid aan een ecologisch of duurzaamheidsbeleid. Dat gaat verder dan de beperkte voorbeelden van opleidings-, werkervaringsprojecten en sociale economie-projecten die (her)integratie op de arbeidsmarkt combineren met duurzame productie. Laat me dit illustreren met enkele vragen die onvoldoende aan bod komen in de actieve welvaartsstaat of bij de discussies over de toekomst van ons arbeidsbestel.

Is het niet wenselijk om expansiesteun aan bedrijven niet alleen sterker te koppelen aan werkgelegenheidsdoelstellingen, maar ook aan ecologische doelstellingen? Zo stimuleert men gericht innovatie die zowel arbeidsscheppend als grondstoffen- en energiebesparend werkt. Men benut vandaag het *werkgelegenheidspotentieel van een duurzaam milieubeleid* slechts in beperkte mate. Afvalpreventie en de uitbouw van kringloopcentra of de productie van windmolens en zonnepanelen, een duurzame biolandbouw of het stimuleren van kleine hersteldiensten door BTW-verlagingen: telkens gaat het om werkgelegenheidscreatie binnen een meer duurzame economie. Een laatste voorbeeld: de invoering van energieheffingen kan niet enkel een rationeler energieverbruik en een noodzakelijke beperking van de uitstoot van broeikasgassen stimuleren. De opbrengst kan (gedeeltelijk) dienen om de (patronale) lasten op arbeid te verlagen. Volgens het federaal planbureau kan een CO₂-heffing afhankelijk van de modaliteiten in België

40 000 tot 50 000 jobs én een CO₂-reductie van 7,5% opleveren.

Kortom, door de verenging van het arbeidsmarkt-beleid en van het participatiestreven in de actieve welvaartsstaat tot participatie aan de bestaande arbeidsmarkt binnen de bestaande economie, is er onvoldoende onderzoeks- en beleidsaandacht voor de onhoudbare milieuschade van een deel van de huidige productie. Men gaat ook voorbij aan de werkgelegenheidsmogelijkheden van de omschakeling naar een meer duurzame economie. Een discussie over de toekomst van het arbeidsbestel opent daarom onlosmakelijk het debat over de toekomst van de (al dan niet duurzame) economische ontwikkeling. Zoniet blijft 'profit' domineren, proberen we de situatie voor 'people' leefbaar of ontspannen te houden in tweede orde, en blijft 'planet' hooguit een restbezorgdheid.

Levenskwaliteit, pluri-activiteit en combinatiebeleid

Maar keren we terug naar de engere discussie over het arbeidsbestel. Het hernemen anno 2002 van de pleidooien van einde jaren '90 voor een ontspannen arbeidsbestel confronteert ons met de vaststelling dat de actieve welvaartsstaat eerder tot een te gulzig arbeidsbestel leidt. Pleiten voor een ontspannen arbeidsbestel is dan ook onvoldoende: het is noodzakelijk om de pleidooien uit te werken en het draagvlak hiervoor te versterken. Ze vragen dan ook om een ander paradigma, voorbij de actieve welvaartsstaat.

Een ontspannen arbeidsbestel, zoals Jacques van Hoof en SISWO verdedigen, veronderstelt een *pluri-actieve maatschappij met een duurzaam combinatiebeleid*. Dit betekent andere keuzes in beleidsdoelstellingen, beleidsprioriteiten en beleidsmiddelen. De actieve welvaartsstaat vertrekt van een – op zich verdedigbaar – participatie-paradigma, dat in de praktijk evenwel wordt verengd tot economische participatie en verder tot participatie op de arbeidsmarkt. Een gulzig arbeidsbestel is het resultaat. Willen we deze inperking vermijden, dan moeten we participatie anders definiëren. *Participatie: waaraan, hoe en waarom*, dat zijn dan de vragen. Deze vragen betreffen niet enkel de ar-

beidsmarkt en de welvaartsstaat, maar ook de ordening van onze samenleving.

In de huidige actieve welvaartsstaat met zijn gulzige arbeidsbestel domineert één levenssfeer – de participatie aan betaalde arbeid – de andere levenssferen. Hiertegenover pleit ik voor een *pluri-actieve maatschappij*, waar mensen op een duurzame manier kunnen participeren aan betaalde arbeid, zorgtaken, vrijwilligerswerk of maatschappelijk engagement, met voldoende vrije tijd en tijd voor eigen ontwikkeling (zie Geldof, 2001a: 128-132; 2001b: 57-60; Vanderweyden, 2002). In een pluri-actieve samenleving behoudt betaalde arbeid een belangrijke plaats in een levensloopbaan en bestaat er een recht op arbeid, maar deelname aan de arbeidsmarkt verdringt niet langer andere cruciale functies. Een duurzame combinatie van engagementen in de verschillende levenssferen is het doel. Deze finaliteit vertrekt van een recht op persoonlijke ontplooiing in combinatie met de maatschappelijke behoeften, die ruimer zijn dan de vragen van de (arbeids)markt.

Dat vereist de omvorming van het huidige en dominerende arbeidsethos naar wat Jacques van Hoof (2002: 59) een '*combinatie-ethos*' noemt. Om dit te realiseren, pleit ik ervoor om de *levenskwaliteit en het vergroten van de vrije keuze van individuen* als uitgangspunt van een arbeidsmarktbeleid en een tijdsbeleid te nemen. Moest dit nu reeds de dominante beleidsvisie zijn, dan was het verhogen van de werkzaamheidsgraad niet de belangrijkste beleidsdoelstelling. Arbeidsherverdeling en arbeidsduurvermindering zouden hoger op de agenda staan: meer mensen minder laten werken. Zeker in een periode waarin de werkloosheid opnieuw stijgt, is een koppeling noodzakelijk tussen de problematiek van de tijdsproblemen van mensen die te veel (moeten) werken en de grote groep die uitgesloten wordt van betaalde arbeid.

Een pluri-actief arbeidsbestel vereist ook dat we van een mannelijke naar een *vrouwelijke visie op volwaardige loopbanen* overschakelen. De dominante mannelijke visie is nog steeds dat we van de schoolbanken tot aan het pensioen 40 jaar lang voltijds en ononderbroken werken, als basis voor een carrière en voor pensioenrechten. Het tweeverdieners-tijdperk is evenwel vaak een anderhalfverdieners-situatie. Het vrouwelijk arbeidsmodel is er

vandaag nog één waarbij periodes van voltijds werk worden afgewisseld met periodes zonder loonarbeid, waarna men opnieuw deeltijds of voltijds gaat werken. De arbeidsparticipatie van de meeste vrouwen varieert volgens cruciale gebeurtenissen in de levensloop, al dan niet verbonden met de komst van kinderen. Een dergelijke levensloopbaan is de essentie in een combinatiemodel, maar moet dan wel genderneutraal zijn, dit wil zeggen evenzeer voor mannen als vrouwen gelden. Vrouwen moeten dus niet meer uren werken, mannen wel minder.

De beperkte aanzetten tot een tijdsbeleid inzake werkgelegenheid verdienen dan verdere uitbreiding: het huidige tijdskrediet moet in duurtijd worden uitgebreid tot een tijdsrecht van vijf jaar voor iedere werknemer doorheen de hele loopbaan. Zo'n *volwaardig tijdsfonds* kan dan uitgroeien tot een nieuwe pijler in de sociale zekerheid. Bovendien moet de uitkeringshoogte voor alleenstaanden (al dan niet met kinderen) verhogen: ook voor hen moet een ontspannen arbeidsbestel mogelijkheden tot betere combinatie van (minder) werken en (meer) andere activiteiten haalbaar zijn zonder een tweede inkomen van een werkende partner.

Een dergelijk tijdsbeleid vertrekt vanuit een combinatie-ethos, en vormt geen verkapt glijmiddel om meer mensen langer te laten werken. Het institutioneel mogelijk maken van transities en combinaties tussen betaalde arbeid en andere activiteiten of levenssferen vormt de kernidee van een *transitionele arbeidsmarkt*. De doelstelling of finaliteit van zo'n transitionele arbeidsmarkt is evenwel even onduidelijk als cruciaal: het kan een instrument zijn – in wat van Hoof (2002: 58-59) een 'postmoderne visie op de toekomst van het arbeidsbestel noemt' – om een hyperflexibele arbeidsmarkt van 'werkscharrelaars' te creëren, van wie steeds meer tijd voor betaalde arbeid wordt gemobiliseerd. Haaks op deze liberale variant staat de uitbouw van een transitionele arbeidsmarkt gericht op duurzame combinaties, die vertrekken van de behoeften van mensen, die (slechts) een deel van hun tijd ook werknemers zijn.

Het streven naar een pluri-actieve maatschappij als uitgangspunt voor een arbeidspolitiek betekent ook dat de integratie in de ruimere samenleving en emancipatie van het individu niet alleen of zelfs niet

in de eerste plaats via de arbeidsmarkt moet verlopen. Katrijn Vanderweyden (2002) toont in haar doctoraat *'Is er leven zonder werk'* hoe loopbaanonderbrekers die vrijwillig hun arbeidsparticipatie onderbreken of verminderen, andere wegen zoeken voor maatschappelijke integratie. Deze functionele equivalenten liggen in de zorgsfeer, in persoonlijke ontwikkeling, in maatschappelijke engagementen of in een keuze voor een meer onthaast maar kwalitatiever leven. Dat betekent ook dat we in een pluri-actief arbeidsbestel *meer activiteiten buiten de arbeidsmarkt erkennen als maatschappelijk nuttig*. Ook Bea Cantillon (2001: 347) stelt de vraag welk soort werk noodzakelijk is voor sociale integratie. In discours en beleid verengt men dit vaak – ten onrechte – tot heteronome arbeid in (vooral) de private en (minder) de publieke sectoren van de arbeidsmarkt. Nochtans biedt niet alle werk uitzicht op persoonlijke ontwikkeling en op sociale netwerkvorming. Laaggeschoolde arbeid biedt vaak weinig zekerheid, satisfactie en doorgroeimogelijkheden. Volgens Cantillon begaat men dikwijls de vergissing dat maatschappelijke erkenning, sociale contacten, nuttigheid of het reguleren van het levensritme enkel via agorale arbeid kan gebeuren. Ook 'niet-arbeid' bevat een groot reservoir van activiteiten, met oplossingen voor nieuwe behoeften die in de huidige maatschappij ontstaan.

Een pluri-actieve maatschappij impliceert in een sociaal-groene visie ook een keuze voor *duurzame arbeid*. Daarbij geven we een dubbele inkleuring van deze notie. In de eerste plaats verwijst ze naar een grotere *kwaliteit van de arbeid* en naar duurzame mogelijkheden om een betaalde job met andere levenssferen en activiteiten te combineren. Arbeid is evenwel geen doel op zich, maar een manier om maatschappelijk noodzakelijke goederen en diensten te produceren. Daarom impliceert duurzame arbeid ook een duurzame productie, met oog voor de ecologische dimensie van de productie van goederen en diensten. Duurzame arbeid betekent dan duurzame jobs in een duurzame productie.

Een pluri-actief arbeidsbestel: de actieve welvaartsstaat voorbij

De opeenvolgende pleidooien voor een ontspannen arbeidsbestel van Frank Vandenbroucke, Jacques van Hoof, de SISWO-denktank arbeidspoli-

tiek en Fons Leroy tonen dat het huidige project van de actieve welvaartsstaat voortdurend dreigt te onttaarden of vervallen in een beleid gericht op een overactieve welvaartsstaat. De facto zit er een duidelijke hiërarchie in de Europese werkgelegenheidsrichtsnoeren. De manier waarop men deze in het federale en Vlaamse beleid vertaalt, met de klemtoon op het verhogen van de werkzaamheidsgraad en het instrumenteel maken van andere doelstellingen, leidt tot een gulzig arbeidsbestel en maakt deze kritiek meer dan nodig.

Willen we een minder liberale en minder marktgerichte invulling van ons arbeidsbestel, dan moeten we verder gaan dan de pleidooien voor een ontspannen arbeidsbestel. Deze vragen niet alleen verdere uitwerking; ze moeten ook tot waarneembare beleidsbijsturingen leiden, wat een andere uitwerking vraagt. Daarbij bepleit ik een *verschuiving van de focus op economische finaliteit naar focus op levenskwaliteit*. Willen we niet alleen het recht op arbeid voor iedereen garanderen, maar een duurzame combinatie tussen deelname aan betaalde arbeid en andere levenssferen mogelijk maken, dan moeten we evolueren naar een pluri-actieve maatschappij. Niet alleen een combinatie-ethos, maar een uitgebouwd combinatiebeleid moet dan zijn weerslag krijgen in een werkgelegenheids- en een tijdsbeleid. Binnen dit paradigma betekent een ontspannen arbeidsbestel een grotere aandacht voor kwaliteit van de arbeid, of voor werkbaarheid, zoals de sociale partners het vandaag omschrijven. Wie de pleidooien voor een ontspannen arbeidsbestel ernstig neemt, bepleit niet alleen een andere invulling van de actieve welvaartsstaat dan de huidige, maar bereidt ook een paradigmawissel voor, voorbij de actieve welvaartsstaat.

Kiezen voor een pluri-actieve samenleving gaat daarbij verder dan een streven naar een meer ontspannen arbeidsbestel. Bij een pluri-actieve maatschappij gaat het niet alleen om een eigentijdse variant op het aloude ideaal van humanisering van de arbeid, het gaat er tevens om die arbeid een duurzame plaats te geven in een levensloopbaan, waarbij naast kwaliteit van arbeid ook kwaliteit van leven centraal staat.

Dirk Geldof
Agalev-studiedienst

Noot

1. Zowel het federale als het Vlaamse werkgelegenheidsbeleid kennen een sterke sturing door de Europese werkgelegenheidsrichtsnoeren, die kritiekloos worden overgenomen. Volgens deze methode van 'open coördinatie', gestart op de Europese top van Luxemburg in 1997, rapporteren de lidstaten jaarlijks over de vorderingen. In ons land bestaan naast Nationale Actieplannen Werkgelegenheid ook regionale plannen. De Europese werkgelegenheidsrichtsnoeren vertrekken van vier horizontale doelstellingen, met name het verhogen van de werkzaamheidsgraad, de verbetering van de kwaliteit van de arbeid, een coherente strategie voor Levenslang Leren en tenslotte een partnerschap met de sociale partners. Deze horizontale doelstellingen worden gecombineerd met vier pijlers: de inzetbaarheid van arbeidskrachten verhogen (pijler 1), het ondernemerschap bevorderen en banen scheppen (pijler 2), het aanpassingsvermogen van ondernemers en van hun werknemers bevorderen (pijler 3) en tenslotte het gelijke kansenbeleid voor mannen en vrouwen versterken (pijler 4). Onder deze vier pijlers situeren zich dan 18 meer concrete werkgelegenheidsrichtsnoeren.

Bibliografie

- Administratie Werkgelegenheid (2002). *Vlaams Actieplan Europese Werkgelegenheidsrichtsnoeren 2002. Een Vlaamse bijdrage aan het Belgisch Nationaal Actieplan 2002*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. 146 p.
- Breedveld, K. & Van den Broek, A. (Red.) (2001). *Trends in de tijd. Een schets van de ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordering*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. 164 p.
- Cantillon, B. (2001). 'De sociale minima in de actieve welvaartsstaat. Over de eerste en tweede orde doelstellingen van de sociale zekerheid'. In: Vranken, J., Geldof, D., Van Menxel, G., Van Ouytsel, J. (Red.) (2001) *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2001*. Leuven/Leusden: Acco. p. 341-353.
- Dekker, A. & Van der Aa, P. (2000). *Methodiek en beleid van sociale activering. Een individuele, vraaggerichte benadering*. Den Haag: Elsevier. 223 p.
- Geldof, D. (2000). 'Groen is geen paars. Of waarom niet alle wegen naar het centrum mogen leiden'. In: *Oikos*. nr. 13. pp. 47-52.
- Geldof, D. (2001a). *Ontbaasting. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij*. Antwerpen/Baarn, Houtekiet/De Prom. 200 p.
- Geldof, D. (2001b). 'Sociaal-economische ontwikkelingen in onze risicomaatschappij. Een aanzet tot een sociaal-groene invalshoek'. In: *Oikos-extra*. pp. 41-75.
- Geldof, D. (2002). 'Opnieuw stijgende werkloosheid'. In: Vranken, J., Geldof, D., De Boyser, K., Van Menxel, G. (Red.) (2002) *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2002*. Leuven/Leusden: Acco (te verschijnen).
- Giddens, A. (2000). *Paars, de derde weg. Over de vernieuwing van de sociaal-democratie*. Antwerpen: Houtekiet.
- Holemans, D. (2000). 'The third way: die Neue Mitte/mythe?' In: *Oikos*. nr. 13. pp. 11-33.
- Leroy, F. (2002). 'Werken in de actieve welvaartsstaat: minder en beter werken om goed te kunnen leven'. In: *Samenleving en politiek*. jrg. 9. nr. 5. pp. 19-35.
- SISWO (2000). *Dan zullen we werken. Op weg naar een ontspannen arbeidsbestel. Manifest van de SISWO-denktank arbeidspolitiek*. Amsterdam: SISWO. 52 p.
- Vandenbroucke, F. (2000). *Op zoek naar een redelijke utopie. De actieve welvaartsstaat in perspectief*. Leuven/Apeldoorn: Garant. 168 p.
- van Hoof, J. (2001). *Werk, werk, werk? Over de balans tussen werken en leven in een veranderend arbeidsbestel*. Amsterdam: Boom. 64 p.
- Vanderweyden, K. (2002). *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*. Leuven/Leusden: Acco. 364 p.
- Vranken, J., Geldof, D., Van Menxel, G., Van Ouytsel, J. (Red.) (2001). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2001*. Leuven/Leusden: Acco. 495 p.
- Vranken, J., Geldof, D., De Boyser, K., Van Menxel, G. (Red.) (2002). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2002*. Leuven/Leusden: Acco (te verschijnen).
- Dirk Geldof (1965) is doctor in de Sociologie en coördinator van de beleidscel van AGALEV. Reacties: dirk.geldof@agalev.be